

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2 2018 | ÅRGÅNG 22

Bokförlaget THALES

1. Inledning

MATTIAS GUNNEMYR (2018) argumenterar i sin artikel »Kollektivt ansvar, kollektiva handlingar och storskaliga problem» för att storskaliga problem såsom mänsklighetens utsläpp av växthusgaser inte är resultatet av en kollektiv handling. I den här artikeln argumenterar jag för att dessa storskaliga problem visst är resultatet av en kollektiv handling.¹ När vi alla bidrar till utsläppen av växthusgaser, exempelvis genom våra individuella flyg- och bilresor, är detta en kollektiv handling vi utför tillsammans. Denna kollektiva handling är dessutom moraliskt fel på grund av dess dåliga konsekvenser.

2. Tre klagöranden

LÅT MIG INLEDA med tre klagöranden. För det första behöver jag göra vissa stipulativa definitioner. Ett kollektiv definierar jag som en samling av två eller fler individer. Kollektiv som saknar organisation, koordination, gemensamma avsikter eller mål, eller liknande egenskaper kallar jag för ett oorganiserat kollektiv. Exempel på oorganiserade kollektiv är hela mänskligheten, alla svenskar eller alla filosofer. Kollektiv som är organiserade, koordinerade, har gemensamma avsikter eller mål, eller har andra liknande egenskaper kallar jag för organiserade kollektiv. Exempel på organiserade kollektiv är regeringen eller en arbetsgrupp på din arbetsplats. I det följande intresserar jag mig endast för oorganiserade kollektiv. När jag fortsättningsvis skriver »kollektiv» syftar jag därför på oorganiserade sådana.

För det andra behöver jag klargöra skillnaden mellan att göra och att handla. Att göra är detsamma som, eller något väldigt närliggande till, att orsaka något. Solen gör i denna mening så att dina plantor växer, och vinden gör så att ditt staket blåser omkull. Men solen och vinden handlar inte. Jämför detta med när du hjälper en

vän att resa sig upp efter att ha trillat av cykeln. Att hjälpa någon upp efter att hen har trillat av cykeln är något du gör, men dessutom är ditt görande även en handling. Vi kan sammanfatta det som så att alla handlingar är göranden, men vissa göranden är inte handlingar.

För det tredje kommer jag att anta att handlingar är de, och endast de, göranden som har moralisk deontisk status, d.v.s. som är moraliskt rätt, fel, obligatoriska, etc. Kanske tycker du att detta är ett problematiskt antagande, och att vissa handlingar nog allt kan sakna moralisk deontisk status. I så fall föreslår jag att du närhelst jag skriver »handla» byter ut detta uttryck till »handla i moralisk mening». Detta gör, såvitt jag kan se, inte någon skillnad för diskussionen som följer.

3. Den disjunktiva handlingsteorin

JAG MENAR ATT alla människor, alla svenskar, och alla filosofer kan handla eftersom det följer från en viss teori om handlande. Jag kallar denna teori för den disjunktiva handlingsteorin. Vi har skäl att tro att denna teori är sann för att dess sanning är den bästa förklaringen av innehållet i två grupper av intuitioner.

Den första gruppen av intuitioner rör göranden som uppenbart inte är handlingar, och som därmed måste uteslutas av den sanna teorin om handlande. Vindens blåsande och solens skinande är till exempel göranden – det är något som vinden och solen gör. Reflexmässigt nysande är också ett görande – det är något som du gör. Men solen och vinden handlar inte. Inte heller handlar du när du nyser. Ditt nysande kan till exempel inte vara rätt eller fel, och inte heller är det rätt eller fel av vinden att blåsa eller av solen att skina. Men vad förklarar då att det är en handling att ge sina pengar till Amnesty, men inte att nysa? Och vad förklarar att vindens blåsande och solens skinande inte är handlingar?

Det är lockande att tänka sig att vindens blåsande, solens skinande och ditt nysande inte är handlingar på grund av frånvaron av avsikter, val och beslut. Vinden kan ju inte välja något, avse något eller besluta om något. Du kan visserligen välja, avse och besluta;

men du valde, avsåg eller beslöt inte att nysa. När du ger till Amnesty, å andra sidan, så är detta ju ett exempel på en handling, och också något du valde, avsåg eller beslöt att göra. Låt oss kalla disjunktionen av dessa tre egenskaper – att avses, att beslutas och att väljas – för E. Kan vi säga att ett görande är en handling om och endast om det har E?

Nej, det är inte rimligt, vilket en annan grupp av intuitioner visar. Jag har här intuitioner om följande typ av fall i åtanke. Föreställ dig att Frida har jobbat som hjälparbetare i ett fattigt land i tjugo år. Hon har under denna tid gjort stora insatser för tillgången till sjukvård för en fattig by. Anta att hennes enda alternativ var att sitta hemma i TV-soffan. Att sitta hemma hade haft sämre konsekvenser för henne själv och andra, för Frida hade då levt ett tråkigt liv och byn i det fattiga landet hade inte fått hjälp. Inte heller fanns det ett tredje och bättre alternativ som Frida kunde utfört. Det är i denna situation uppenbart att »jobba som hjälparbetare i ett fattigt land i tjugo år» var moraliskt rätt av Frida. När Frida blir gammal kan hon luta sig tillbaka och helt korrekt intyga för sina barnbarn att hon »gjorde rätt som hjälpte byn under tjugo år». Eftersom det var moraliskt rätt att hjälpa byn, var det också en handling att hjälpa byn.

Anta härnäst att Frida aldrig hade för avsikt att stanna tjugo år i byn. Hon tog en månad i taget och planerade aldrig långt in i framtiden. Men det dök alltid upp en anledning att stanna en månad till. Hon hade så klart andra avsikter under denna tid. Hon avsåg till exempel att stanna en månad för att laga sjukhusets vattenpump, att stanna en månad för att vaccinera barnen mot polio, och så vidare. Men hon hade aldrig för avsikt att stanna och hjälpa byn i tjugo år. Det bara blev så. Likväl är det uppenbart att det var moraliskt rätt av henne att stanna i tjugo år. Men om det var rätt av Frida att stanna i tjugo år, så var det också en handling att stanna i tjugo år. Så vi kan konstatera att ett görande, såsom att stanna och hjälpa byborna i tjugo år, kan vara en handling även om den inte är avsiktligt utförd.

Detsamma gäller för egenskaper såsom att beslutas att utföras

eller att väljas att utföras. Vi kan anta att Frida aldrig beslöt att stanna i tjugo år eller valde att stanna i tjugo år. Likväl tycks hon ha handlat moraliskt rätt när hon stannade i tjugo år. Så vi kan dessutom konstatera att ett görande kan vara en handling även om det inte har beslutats om eller valts att utföras. Det är alltså inte så enkelt att ett görande är en handling om och endast om det har E.

Intuitivt sett så handlar alltså inte vinden när den blåser, eller du när du nyser. Intuitivt sett så har detta att göra med att det saknas relevanta avsikter, val eller beslut. Men intuitivt sett handlar också Frida rätt när hon hjälper byn i tjugo år, även om hon aldrig avsåg, valde eller beslöt att göra detta. Hur kan vi då göra reda för samtliga dessa intuitioner? Mitt förslag är att den bästa förklaringen till innehållet i dessa intuitioner är följande teori:

DEN DISJUNKTIVA HANDLINGSTEORIN: Ett görande G har deontisk status, och är därmed en handling, om och endast om, och därför att, G (i) har E eller (ii) utgörs uteslutande av göranden som har E.²

Denna teori ger rätt utfall i ovanstående fall. Vindens och solens görande är inte handlingar enligt den disjunktiva handlingsteorin. Dessa göranden har inte E, och de utgörs heller inte uteslutande av göranden som har E. Detsamma gäller reflexmässiga göranden som att nysa. Men Fridas görande att »stanna i byn i tjugo år» är helt riktigt en handling enligt den disjunktiva teorin. För denna handling utgörs uteslutande av göranden som har E – nämligen Fridas avsiktligt utförda, beslutade och valda handlingar att stanna en månad nu, stanna en månad sedan, och så vidare.

Från den disjunktiva handlingsteorin följer det dessutom att ett oorganiserat kollektivs görande, såsom hela mänsklighetens utsläpp av växthusgaser, är en handling. Detta görande är jämförbart med hur Frida stannar i tjugo år i byn. Kollektivets görande är inte avsiktligt utfört, ett resultat av ett beslut eller ett resultat av ett val. Likväl är det alltså en handling. Kollektivet bestående av alla människor kan inte avse något, besluta något eller välja något. Men deras görande utgörs av göranden som är avsedda, beslutade eller

valda. Varje individ som tar flyget eller bilen, och därmed bidrar till utsläppen av växthusgaser, har ju avsett, beslutat eller valt att göra detta. Därmed är kollektivets görande en handling. Dessutom är det en moraliskt felaktig handling, på grund av dess dåliga konsekvenser.

4. Objektiv riktighet

DET GÅR ATT invända mot uppfattningen att oorganiserade kollektiv, såsom hela mänskligheten, kan handla på åtminstone två sätt. För det första kan vi argumentera för en särskild *teori om handlingar* som har som utfall att dessa kollektiv inte kan handla. Som en del i en sådan argumentation kan vi invända mot konkurrerande teorier enligt vilka oorganiserade kollektiv kan handla, likt den disjunktiva handlingsteorin.³

För det andra kan vi försöka visa på hur *intuitivt orimligt* det är att oorganiserade kollektiv kan handla. Alldeles oavsett vad vi vet om vilken handlingsteori som är riktig, så kan vi på basis av denna intuition ha skäl att tro att oorganiserade kollektiv inte kan handla.

I detta avsnitt vill jag bemöta den andra invändningen – invändningen att det är intuitivt orimligt att oorganiserade kollektiv kan handla. Jag vill visa att det, vid en närmare granskning, inte är intuitivt orimligt att kollektiv kan handla (vilket inte ska förväxlas med att det skulle vara intuitivt rimligt att de kan handla – för mig är det till exempel varken intuitivt rimligt eller intuitivt orimligt att de kan handla). Min diskussion kommer att utgå från distinktionen mellan *objektivt* och *subjektivt* moraliskt rätt och fel, vilken jag nu ska redogöra för.

Vi kan illustrera skillnaden mellan objektivt och subjektivt moraliskt rätt och fel på följande sätt. Säg att en patient uppsöker en läkare för att få utskrivet en medicin. Läkarens tillgängliga evidens säger att medicin A kommer att bota patienten, och att medicin B kommer att skada henne för livet. Men det omvända gäller istället. Medicin A kommer, utan läkarens vetskap, att skada patienten för livet, och medicin B kommer att bota henne. Det är i detta fall objektivt moraliskt rätt för läkaren att ge medicin B till patienten,

medan det är subjektivt moraliskt rätt för henne att ge medicin A. Objektiv riktighet har alltså att göra med de faktiska resultaten av en handling, i detta fall dess effekter på patientens välmående. Subjektiv riktighet har istället att göra med hur ansvarig eller rationell agenten varit när hon beslöt att utföra handlingen, i detta fall hur väl läkaren tagit i beaktande sin tillgängliga evidens om medicinens effekter.

Anta nu att läkaren ger patienten medicin A och därmed skadar henne för livet. Handlingens faktiska effekter är dåliga, och därmed är den objektivt fel. Men läkarens beslut är bortom all kritik, och därmed är hennes handling subjektivt rätt.

Jag vill nu förtydliga vad jag sagt i tidigare avsnitt. När jag hävdade att kollektiv kan handla rätt och fel ska detta förstås på ett särskilt sätt. Jag vill bara hävda att de kan handla *objektivt* rätt eller fel. Jag tror att många tänker sig att oorganiserade kollektiv, enligt den typ av uppfattning om kollektivt handlande jag här försvarat, även kan handla *subjektivt* rätt eller fel. De tänker sig att min uppfattning för med sig att oorganiserade kollektiv kan sitta ned och rationellt tänka igenom och fatta ett beslut om vad de ska göra. Jag håller med om att detta är ointuitivt, eftersom kollektiva agenter inte kan fatta beslut eller agera rationellt. De kan ju inte tänka, och kan man inte tänka så kan man inte heller fatta beslut. Men det borde inte vara ointuitivt att kollektiv kan handla *objektivt* rätt eller fel, på samma sätt som läkaren handlar fel när hon i enlighet med all sin evidens ger patienten den skadliga medicinen.

Denna poäng är nära besläktad till följande två påpekande. För det första: kanske tycks det orimligt att oorganiserade kollektiv kan handla eftersom kollektiv inte kan vara *agenter*. Men det är inte uppenbart att kollektiv är agenter bara för att de kan handla objektivt rätt och fel. Agentskap är kanske intimt förknippat med en förmåga till beslutsfattande, och en förmåga till beslutsfattande är kanske intimt förknippat med en förmåga till att handla subjektivt rätt och fel. Kanske är därför att kunna handla objektivt rätt och fel vare sig nödvändigt eller tillräckligt för att vara en agent. På samma sätt kan små barn handla objektivt rätt – de kan trycka på en knapp av

misstag så att en härdsälta förhindras, eller så att en bomb slutar räkna ned. Men små barn kan inte handla subjektivt rätt och de är därmed inte moraliska agenter. Eller jämför med en hypotetisk amoralisk individ som saknar såväl moraliska begrepp som en förmåga att tillgodogöra sig sådana. En sådan amoralisk individ kan rimligen handla rätt och fel på samma sätt som det lilla barnet kan handla rätt och fel, exempelvis genom att oskadliggöra en bomb. Men den amoraliska personen är därmed inte en moralisk agent.

För det andra: kanske tänker du att oorganiserade kollektiv inte kan handla eftersom kollektivet inte kan förtjäna *beröm eller klander*. Men det är inte uppenbart att kollektiv förtjänar beröm eller klander bara för att de kan handla objektivt rätt eller fel. Läkaren förtjänar till exempel inte klander för att hen gav patienten fel medicin. Det är alltså fullt möjligt att förneka att oorganiserade kollektiv är beröm- eller klandervärda för sina handlingar, även om vi går med på att de kan handla objektivt moraliskt rätt och fel.

Sammanfattningsvis kan oorganiserade kollektiv, såsom hela mänskligheten, alla svenskar och alla filosofer, handla objektivt rätt och fel. För detta räcker det med att vår kollektiva handling uteslutande utgörs av individuella handlingar som är avsiktligt utförda, som vi valt att utföra eller som vi beslutat att utföra, såsom våra individuella handlingar att ta bilen istället för cykeln till jobbet, eller att ta flyget istället för tåget till semesterorten. När vi tillsammans orsakar den globala uppvärmningen genom att utföra dessa individuella handlingar handlar vi objektivt fel tillsammans. Men därmed inte sagt att mänskligheten kan handla subjektivt rätt och fel, att den är en kollektiv agent eller att den är beröm- eller klandervärd.⁴

→

Simon Rosenqvist är doktorand i praktisk filosofi vid Filosofiska institutet, Uppsala universitet.

Noter

1 Den uppfattning jag försvarar här liknar de som försvaras av Conee (1983: 422–424); Parfit (1984: 72–73), (1988); Jackson (1987); Tännsjö (1989), (1998: 54–62), (2007); och Dietz (2016).

2 Jag presenterar en liknande teori i min hittills opublicerade text »The No Act Objection: Act-Consequentialism and Coordination Games», *opublicerat manuskript*. Där är dock teorin formulerad enbart som ett nödvändigt villkor.

3 Jag bemöter vissa invändningar mot en teori liknande den disjunktiva handlingsteorin i »The No Act Objection: Act-Consequentialism and Coordination Games», *opublicerat manuskript*.

4 Stort tack till Per Algander och Mattias Gunnemyr för mycket hjälpsamma kommentarer och förslag på tidigare utkast av texten.

Referenser

- CONNIE, EARL (1983) »Recension av Donald Regans *Utilitarianism and Co-Operation*», *The Journal of Philosophy*, 80 (7), ss. 415–424.
- DIETZ, ALEXANDER (2016) »What We Together Ought to Do», *Ethics*, 126 (4), ss. 955–982.
- GUNNEMYR, MATTIAS (2018) »Kollektivt ansvar, kollektiva handlingar och storskaliga problem», *Tidskrift för Politisk filosofi*, se detta nummer.
- JACKSON, FRANK (1987) »Group Morality», i: Philip Pettit, Richard Sylvan & Jean Normans (red.) *Metaphysics and Morality: Essays in Honour of J. J. C. Smart*, Oxford; New York: Basil Blackwell, ss. 91–110.
- PARFIT, DEREK (1984) *Reasons and Persons*, Oxford; New York: Oxford University Press.
- PARFIT, DEREK (1988) »What We Together Do», *opublicerat manuskript*.
- ROSENQVIST, SIMON (*opublicerat manuskript*) »The No Act Objection: Act-Consequentialism and Coordination Games».
- TÄNNSJÖ, TORBJÖRN (1989) »The Morality of Collective Actions», *The Philosophical Quarterly*, 39 (155), ss. 221–28.
- TÄNNSJÖ, TORBJÖRN (1998) *Hedonistic Utilitarianism*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- TÄNNSJÖ, TORBJÖRN (2007) »The Myth of Innocence: On Collective Responsibility and Collective Punishment», *Philosophical Papers*, 36 (2), ss. 295–314.